

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.85(497.4):27-789.25

Prejeto: 4. 10. 2017

Cistercijani na Slovenskem v zrcalu razvoja reda v Evropi in v primerjavi s kartuzijani¹

ALEŠ MAVER

doc. dr.

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor

e-pošta: ales.maver@um.si

Izvleček

Večkrat je bila izražena ocena, da sta vpliv in dejavnost cistercijanov na Slovenskem primerljiva s tistim, kar so za Anglosase in nemška območja pomenili benediktinci. Vsekakor je bila opatija Stična ustanovljena še pred prvimi cistercijanskimi samostani na Škotskem, Portugalskem, Madžarskem, Poljskem ali v Skandinaviji. Iz opatije Vetrinj so leta 1234 ustanovili Kostanjevico. Samostana sta imela veliko skupnih značilnosti v razvoju. Obdobje razcveta je v obeh primerih trajalo do polovice 14. stoletja. Dolenjski cisterci sta se ravno tako znašli tako rekoč sredi reformacijskega vrenja v slovenskih deželah. In če so v Kostanjevici po Jožefu II. povsem opustili celo samostansko cerkev, je bila Stični dana možnost novega začetka. Hkrati igra slovensko ozemlje pomembno vlogo v zgodovini kartuzijanskega reda. Kljub temu je na Slovenskem samo Bistra brez vsakršne prekinitve dočkala cunami Jožefa II.

Abstract

CISTERCIANS IN THE SLOVENIAN TERRITORY MIRRORED IN THE EVOLUTION OF THE ORDER IN EUROPE AND COMPARED TO CARTHUSIANS

Influence and activity of Cistercians in Slovenian territory were often regarded as comparable to the significance Benedictines held for Anglo-Saxons and German lands. Stična abbey was certainly established before the first Cistercian monasteries in Scotland, Portugal, Hungary, Poland, and Scandinavia. Kostanjevica was established from Viktring abbey in 1234. Monasteries shared numerous characteristics. Boom years lasted in both cases until the second half of the 14th century. Lower Carniolan Cistercian monasteries also found themselves amid Reformation turmoil in Slovenian lands. Even if

Ključne besede:

cistercijani,
kartuzijani,
Stična,
Kostanjevica,
Žiče, zgodovina
katoliških redov

Key-words:

Cistercians,
Carthusians,
Stična,
Kostanjevica,
Žiče, the history
of Catholic orders

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom št. P6-0138 (A) in projekta Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter osebne in družbene svobode št. J7-8283, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

monastery church Kostanjevica was abandoned after decrees implemented by Joseph II, Stična abbey was given a chance of a new start. Slovenian territory also played a very important role in the history of the Carthusian order. Nevertheless, only Bistra survived the tsunami in the form of Joseph II without any interruption.

Kar zadeva razmerje med cistercijanskim redom in slovensko kulturo, je bila večkrat izražena za bele menihe laskava ocena, da sta njihova vpliv in dejavnost primerljiva s tistim, kar so za Anglosase in nemška območja pomenili benediktinci.² Omenjeno iz njih med pripadniki tako imenovanih starih redovnih skupnosti dela ključne igralce ne le na Dolenjskem, kjer je jedrno območje reda na Slovenskem, marveč tudi v drugih delih Slovenije.

Če je navzočnost benediktincev kljub njihovi vlogi pri pokristjanjenju alpskih Slovanov na tleh današnje slovenske države nekako skromna in če se je v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi deželami tukaj tudi začela razmeroma pozno,³ je položaj pri cistercijanih dejansko povsem drugačen. Slovenija in sosednje dežele so v polni meri »deležile« na zlasti vročem valu širjenja reda v prvi polovici 12. stoletja. Opatija Rein, ki je na poznejšem območju Notranje Avstrije večinoma imela vodilno vlogo, se lahko danes pohvali celo s tem, da je po ukinitvi samostanov v Franciji in Nemškem cesarstvu, kar je bila posledica francoske revolucije in sekularizacije, najstarejši neprekinjeno delujoči cistercijanski samostan na svetu.⁴ Za njeno ustanovitev leta 1129 je bil po posredovanju zgornjefrankovskega Ebracha zaslužen samostan Morimond v Šamparnji, matična hiša vseh postojank belih menihov na območju cesarstva, pa tudi v današnji Sloveniji in njenih sosednjih deželah.⁵ Na prodor reda na območje današnje Republike Slovenije potem ni bilo treba dolgo čakati, do njega pa je prišlo prav iz Reina.⁶ Ni bistvenega pomena, ali je na ustanovitev opatije Stična v resnici ugodno vplivala osebna bližina med oglejskim patriarhom Peregrinom in sv. Bernardom iz Clairvauxa, kot trdi pobožno samostansko izročilo, ki razen tega v nasprotju s sosednjimi samostani, pri ustanovitvi katerih so imeli glavno besedo posvetni gospodje, vidi domala edinega ustanovitelja ravno v patriarhu in odmerja bratom Višnjegorskim le močno podrejeno vlogo.⁷

Vsekakor je jasno, da je bila Stična ustanovljena denimo še pred prvimi cistercijanskimi samostani na Škotskem, Portugalskem, Madžarskem, Poljskem ali v Skandinaviji.⁸ Posebne bližine severnofrancoski matični deželi reda ni izpričeval le prvi opat Vincencij, ki je leta 1135/36 morda prišel iz samostana Ebrach,⁹ najverjetneje kot profes Morimonda, ki ga je tedaj ravno vodil znameniti opat in poznejši škof Oton iz Freisinga, marveč tudi samostanski stavbenik Mihael, ki je ostal na Dolenjskem in si tukaj ustvaril družino z eno višnjegorskih podložnic.¹⁰ Uspešno vključitev novega samostana v evropske kulturne trende 12. stoletja slednjič ponazarja dejavnost stiškega skriptorija, iz katerega je že

² Prim. Ambrožič: *Prvih tisoč let krščanstva*, str. 164.

³ Pangerl: *Prva srečanja*, predvsem str. 39–40; Ravnikar: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*, predvsem str. 9; Faust: *Die Klosterlandschaft Kärntens*, str. 35–41. Prim. še Žnidaršič Golec: *Redovništvo na Slovenskem*, zlasti str. 307.

⁴ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 26.

⁵ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 16. O vlogi Morimonda glej tudi Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 16–25. Gl. še Winkler: *Mönche im »Aufgang Europas«*, tukaj str. 23, in Hervay: *Die Geschichte der Zisterzienser in Ungarn*, tukaj zlasti str. 31.

⁶ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 35 in 873–878.

⁷ Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 17 in 24–25.

⁸ Mlinarič: *Stiška opatija*, zlasti str. 21–23.

⁹ Prav tam, str. 36.

¹⁰ Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 28.

po nekaj desetletjih obstoja cistercijanske skupnosti izšlo nekaj izjemnih iluminiranih rokopisov. O tem med drugim priča deset ohranjenih kosov v fondu Avstrijske nacionalne knjižnice.¹¹

Med dobrotniki Stične najdemo pisano paletu plemičev iz neposredne bližine samostana, a tudi iz višjih sfer visokosrednjeveške srednjeevropske politike, kar je na poseben način razvidno iz pokopov v samostanski cerkvi. Tukaj je treba posebej omeniti leta 1263 umrlo prvo soprogo vojvode Ulrika III., Nežo, in vdovo Leopolda III., Virido Visconti, ki je razsipnemu opatu Albrehtu Lindeškemu ob koncu 14. stoletja večkrat pomagala iz finančnih težav.¹² Opat Peter iz druge polovice istega stoletja je bil nekaj časa vzgojitelj na habsburškem vojvodskem dvoru in je bil tako rekoč krstni boter novoustanovljenega Novega mesta.¹³

Med dobrotniki iz cerkvenih vrst so Peregrinovi nasledniki na sedežu sv. Mohorja ostali zvesti Stični, medtem ko so bili, kar zadeva Kostanjevico, ustanovo Spanheimov, v prvih desetletjih presenetljivo neopazni.¹⁴ Bertold Andeški je tako leta 1250, le malo pred svojo smrtjo, potrdil stiško ustanovno listino. Samostanske posesti so že kmalu po ustanovitvi poleg ozemelj na jedrnem območju obsegale tudi imetje na zgornjem Štajerskem, recimo v bližini Muraua.¹⁵

Iz opatije Vetrin, ustanove grofa Bernarda Spanheima iz leta 1142, ki sicer ne leži na območju današnje Slovenije, a sredi območja, ki je bilo še v 20. stoletju strnjeno poseljeno s slovensko govorečim prebivalstvom, so leta 1234 ustanovili drugi cistercijanski samostan na Dolenjskem, že omenjeno Kostanjevico. Zaradi njegove mejne lege v okviru ozemlja svojega ustanovitelja, vojvode Bernarda Spanheima, je bila usoda te opatije kljub zemljepisni bližini Stični v temelju drugačna. Že tretjina osnovne zemljiške posesti, ki jo je določala leta 1234 izdana in leta 1249 ponovljena ustanovna listina, se je nahajala na današnjem hrvaškem ozemlju.¹⁶ Drugačno usmerjenost nadalje izpričuje struktura dobrotnikov. Med njimi že v 13. stoletju najdemo madžarskega kralja Belo IV.¹⁷ in gospode Baboniče, poznejše grofe Blagajske. Tako so štirje bratje Babonići, Štefanovi sinovi, samostanu potrdili patronatske pravice nad župnijo v Vivodini.¹⁸ Vendar je lega samostana vplivala tudi na to, da je bila opatija Kostanjevica pozneje pogosto pod pritiskom Uskokov, ki so samostan nazadnje oplenili še leta 1736. Drugo dolensko cisterco je med drugim zelo prizadelo, da je morala v 16. stoletju odstopiti svojo posest za naselitev omenjenih Uskokov.¹⁹

V drugih ozirih sta samostana imel številne podobne poteze svojega razvoja. Obdobje razcveta je v obeh primerih trajalo do polovice 14. stoletja, ki je s seboj prinesla vseevropsko krizo. Ravno v času omenjene prelomnice je deloval tudi eden najbolj znanih vetrinjskih opatov, Janez II., iz Francije izvirajoči zgodovinar, ki je s svojim Bertranu de Bornu, francoskemu rojaku na tronu oglejskega patriarha, posvečenim delom *Knjiga resničnih zgodb v Vetrinju* ustvaril bistveno besedilo sočasnega zgodovinopisja.²⁰

Že proti koncu omenjenega stoletja je mogoče opazovati nekatera znamenja upada, kakor nam to nazorno ponazarjajo življenjski slog in podvigi sti-

¹¹ Gregorič: Literarno-kulturna dejavnost, str. 61–63.

¹² Mlinarič: *Stiška opatija*, zlasti str. 183; Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 53.

¹³ Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 49.

¹⁴ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, zlasti str. 123–125.

¹⁵ Mlinarič: *Stiška opatija*, str. 91–95.

¹⁶ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 135–143.

¹⁷ O njem in cistercijanih gl. Hervay: Die Geschichte der Zisterzienser in Ungarn, tukaj zlasti str. 31 (tudi o Kostanjevici in Madžarski). Iz Kostanjevice (pozneje iz Vetrinja) so okrog leta 1257 poselili tudi zagrebško cisterco.

¹⁸ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 178–179.

¹⁹ Prav tam, str. 274.

²⁰ Glej: Bassi in Kamptner: *Studien zur Geschichtsschreibung Johans von Viktring*.

škega opata Albrehta Lindeškega.²¹ Petnajsto stoletje je poleg tega zaznamovala turška nevarnost, ki je precej prizadela oba samostana in privedla do vnovične spremembe prednostnih nalog. Širši okvir srednjeevropskega dogajanja je viden še ob enem izjemnem prispevku stiškega samostana, ob tako imenovanem Stiškem rokopisu, saj je dele ohranjenega besedila okrog leta 1428 očitno zapisal neki menih, ki je pred husiti zbežal s Češkega.²² Tegobe 15. stoletja in upad redovne discipline so končno privedli do tega, da v določenem trenutku ne v enem ne v drugem samostanu skoraj ni bilo več redovnikov. Tako je Kostanjevica leta 1480, ko je turški pritisk dosegel vsaj začasni vrhunec, premogla enega samega meniha duhovnika.²³

Po drugi strani je bila obema dolenskim opatijama prihranjena usoda koroške in štajerske sosesde, ki sta postali plen lovcev na beneficije.²⁴ Stična se je podobni zgodbi v drugi polovici 16. stoletja komaj izognila, saj je že bil podpisan sporazum s takšno vsebino med stiškim opatom Wolfgangom Neffom in njegovim nečakom, poznejšim novomeškim proštom Polidorjem Montagnano.²⁵ Za Kostanjevico je podobno preizkušnjo predstavljalo precej dolgo trajajoče vodenje opata Lenarta Hofstetterja, ki je zelo spretno izkoriščal spore med sosednjima Reinom in Vetrinjem.²⁶

Sočasno so kar trije reinski opati z območja današnje Slovenije skušali odpraviti škodo, ki jo je povzročil komendatarni opat Ludwig von Ungnad. Šele tretjemu med njimi, Juriju Freyeisnu iz Luč v zgornji Savinjski dolini, je to uspelo v zadovoljivi meri. Zaradi svojih zaslug se je uvrstil med velike opate štajerskega samostana.²⁷

Po drugi strani sta se dolenski cisterci znašli tako rekoč sredi reformacijskega vrenja v slovenskih deželah. Tudi nekaterim opatom iz tega časa so oponašali luteranska nagnjenja, kot denimo Klementu Gutsoldu iz Stične.²⁸ Zaradi tega je ostalo število menihov majhno, upoštevanje redovnih predpisov pa zelo površno. Ukrepi oblasti, ki jim je šlo predvsem za učinkovito protiosmansko obrambo, pri tem samostanoma seveda niso bili v pomoč. Navsezadnje so določali zaseg cerkvenih dragocenosti, kar zadeva Kostanjevico, pa celo naselitev Uskokov na samostanskih posestih.²⁹

Ob koncu 16. stoletja se je začela uveljavljati katoliška obnova, kar je mogoče razbrati iz delovanja pomembnih opatov Lovrenca Zupana v Stični in že omenjenega Jurija Freyeisna v Reinu.³⁰ S prvimi koraki v to smer je končno povezana ena večjih skrivnosti iz zgodovine dolenskih cisterc. Odkar je bila namreč leta 1883 odkrita Trubarjeva knjiga *Catechismus z dveima izlagama* iz leta 1575, je znano, da naj bi dal vetrinjski cistercijan Lenart Pahernek, ki je pozneje manj kot leto dni kot opat vodil kostanjeviški konvent, v Gradcu natisniti slovenski prevod *Malega katekizma* Petra Kanizija (zato je Trubar govoril o »jezuitskem katekizmu«). Če je to res, in Trubarjevi podatki o katekizmu so razmeroma izčrpni, bi imeli pri Pahernekjevem prevodu opraviti z najstarejšo katoliško knjigo v slovenščini. Žal težava ni le, da doslej ni bil najden noben izvod knjige, marveč tudi dejstvo, da je razen Trubarja ne omenja prav nihče.³¹

Sedemnajsto in osemnajsto stoletje sta bili v celoti gledano obdobje ob-

²¹ Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 53.

²² Gl. *Stiški rokopis*.

²³ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 263.

²⁴ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 20–21 in 46–47.

²⁵ Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 75.

²⁶ Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 288.

²⁷ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 99–123.

²⁸ Rajšp: *Die Reformation*, zlasti str. 28–29; Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 75.

²⁹ Mlinarič: *Jurij Freyeisen*, str. 269–286.

³⁰ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 21–24, in Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 75.

³¹ Legiša in Gspan (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva I*, str. 275, Grafenauer: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, str. 124, in Mlinarič: *Kostanjeviška opatija*, str. 47–48.

nove slovenskih cisterc. Ta obnova je svoj zunanji izraz dobila v obsežni barokizaciji samostanskih kompleksov in samostanskih cerkva. Še leta 1766 je vodilni slovenski baročni slikar Fortunat Bergant s svojim križevim potom za samostansko cerkev v Stični ustvaril enega njenih vrhuncev.³² Sosednje opatije Rein, Stična in Kostanjevica so poleg tega gojile živahnejše stike kot kadar koli prej. Več menihov iz reinske cisterce, ki je sčasoma postala stalni sedež generalnega vikarja reda za območje Notranje Avstrije, je zaporedoma delovalo na položaju opata v vseh treh samostanih, kot denimo eden bolj znanih stiških opatov Matej Majerle.³³

Toda celo znotraj samostanskih zidov je začela skoraj sočasno odmevati nova doba, doba razsvetljenstva. Eden njenih glasnikov je bil tudi poznejši zgodovinar Anton Tomaž Linhart, ki je kot brat Kristijan nekaj časa preživel v Stični.³⁴ Tudi manj radikalni sopotniki nove usmeritve v samostanih Notranje Avstrije so pozdravljali številne ukrepe Jožefa II. A slednji so nazadnje privedli do popolnega zatona cistercijanov na območju današnje Slovenije.³⁵ Ko je postalo jasno, kako daleč gre jožefinski protisamostanski val, ki je bil sicer povsem v evropskem povprečju, je poseg štajerskih deželnih stanov skupaj z Admontom in Vorauom rešil vsaj najpomembnejšo notranjeavstrijsko cistercijansko opatijo Rein.³⁶ In če so v Kostanjevici povsem opustili celo samostansko cerkev, medtem ko so jo v Vetrinju nekaj desetletij pozneje skrajšali, sodi Stična, kot je znano, med tiste samostane belih menihov, ki jim je bilo, podobno kot leta 2000 denimo najstarejši italijanski cisterci Tiglieto v Liguriji, dano izkusiti možnost novega začetka.³⁷

Če sem o cistercijanih dejal, da je njihov pomen za slovensko kulturno zgodovino neprecenljiv, velja to seveda tudi za mnoge vidike dejavnosti kartuzijanov na Slovenskem. Hkrati igra slovensko ozemlje pomembno vlogo v zgodovini reda v celoti. Na Spodnjem Štajerskem sta namreč nastali devetnajsta in štiriindvajseta kartuzija v Evropi, ki sta bili prvi zunaj matičnega francosko-italijanskega prostora reda. Po letu 1160 ustanovljene Žiče in kmalu po 1170 ustanovljeni Jurklošter sta za več kot stoletje »prehiteli«³⁸ pojav kartuzijanov v deželah svetoštetanske krone, kjer je njihov prvi samostan blizu Košic na današnjem Slovaškem vzkliš šele leta 1299, za domala stoletje in pol pa mainško kartuzijo, ustanovljeno kot prvo na tleh današnje Nemčije, in Mauerbach na ozemlju Avstrije.³⁹ Iz soseščine jima je bila najbližja beneška kartuzija z letnico ustanovitve 1199. Nič čudnega, če sta Žiče in Jurklošter dolgo, vse do polovice 14. stoletja, ko so se kartuzijanski samostani v nemško govorečem prostoru dovolj namnožili, sodila v lombardsko redovno provinco (v 13. stoletju se jima je potem pridružila še kranjska Bistra).⁴⁰ V zgornjenemški provinci, kamor so se slovenske kartuzije uvrščale v naslednjih stoletjih, so jim družbo delale štiri iz dežel Štefanove krone (dve na današnjem Slovaškem in dve na današnjem Madžarskem), tri češke, ki so bile razen Kralovega Pola pri Brnu razmeroma kratke sape, in štiri avstrijske, med katerimi je bila ena, Allerengelberg, na današnjem južnem Tirolskem.⁴⁰ Usoda slovenskih kartuzij potrjuje, da je bilo njihovo ohranjanje v povprečju zahtevnejša naloga kot ohranitev cisterc, ki so sicer ravno tako doživljale hude čase upada redovne discipline, turških vpadov in reformacije. Toda

³² Gregorič: *Cistercijani v Stični*, str. 100.

³³ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 24.

³⁴ Grdina: Anton Tomaž Linhart, tukaj str. 548, in Kalan: Anton Tomaž Linhart, str. 10.

³⁵ O Jožefovem ukinjanju samostanov prim. nazadnje Žnidaršič Golec: Redovništvo na Slovenskem, zlasti str. 322–324, in Benedik: Krščanstvo na Slovenskem, str. 423–431.

³⁶ Mlinarič: *Cistercijanska opatija Rein*, str. 25.

³⁷ O tem gl. recimo Patzelt: Ponovna ustanovitev, str. 57–97.

³⁸ Benedik: Zgodovinski oris, str. 95–96.

³⁹ Zelko: Žička kartuzija, str. 128.

⁴⁰ Mlinarič: Kartuzija Bistra, str. 11.

pri Žičah in Jurkloštru se je za težavno izkazalo že poganjanje korenin, saj so se Žiče tik pred zatonom znašle že v drugem desetletju obstoja, ko jih je rešilo velikodušno posredovanje Otokarja IV., sina njihovega formalnega ustanovitelja.⁴¹ Ustanovi krškega škofa Henrika v Jurkloštru se je godilo še slabše, ker niti delovanje svetniškega starca Odonu iz Novare ni moglo preprečiti začasne prekinitve redovnega življenja komaj dobrih petnajst let po ustanovitvi, čeprav je na pobudo žičkega soseda kmalu sledila tudi obnova.⁴² Pravzaprav je na Slovenskem samo Bistra, ki sta jo v življenje priklicala iz kostanjeviške zgodbe znani Bernard Spanheim in njegov sin Ulrik III., brez vsakršne prekinitve (a ne brez kriznih časov) dočakala cunami Jožefa II., po katerem za izrazito kontemplativni red pod soncem avstrijskih dežel ni bilo več niti takšnega prostorčka, kot si ga je izbral cistercijanski Rein. Sočasno je vrata zaprla žička kartuzija, a to ni bilo prvič, ker ni delovala niti na vrhuncu reformacije do obnove redovnega življenja leta 1595. Istega leta so za dobrih tristo let ugasnile kartuzijanske Pleterje, katerih plemiški ustanovitelj je bil Celjan Herman II., eden najzaslužnejših zanje pa tedanji generalni prior kartuzijanov v obnebu rimskega papeža, Štefan Maconi, pa tudi Jurklošter. Njihovo dediščino so prevzeli trendovski jezuiti.⁴³ K obnovi kartuzijanskega življenja v Pleterjah je veliko prispevala protikontemplativna histerija v številnih evropskih deželah, ki je z Jožefom II. in francosko revolucijo ni bilo konec, saj je skozi 19. stoletje med drugim zajela Španijo, Portugalsko in Švico, na prehodu v 20. stoletje pa še drugič matico reda Francijo.⁴⁴

Glede na pomen slovenskega ozemlja in sploh Štajerske za zgodnja stoletja kartuzijanskega širjenja na vzhod je razumljiva odločitev, da sedež generalnega priorja razcepljene družine v času zahodnega razkola postavijo v Žiče. Tam se je, kot je znano, posebej izkazal učenec Katarine Sienske, njen že omenjeni rojak Maconi, ki je kar nekaj let pred papežem v Rimu skupaj s svojim avignon-skemu Benediktu XIII. naklonjenim kolegom zmožgel tudi odstop v prid vnovične vzpostavitve edinosti v redu.⁴⁵

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Ambrožič, Matjaž: *Prvih tisoč let krščanstva na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2010.

Bassi, Urban in Kamptner, Margit: *Studien zur Geschichtsschreibung Johanns von Viktring*. Klagenfurt/Celovec: Kärntner Landesarchiv, 1997.

Benedik, Metod: *Krščanstvo na Slovenskem v luči virov*. Celje–Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2016.

Benedik, Metod: Zgodovinski oris kartuzijanskega reda. V: *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani: Redovništvo na Slovenskem*. Pleterje: Kartuzija: Stična: Cisterca, 1984, str. 87–106.

Dolar, France M. (ur.): *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani: Redovništvo na Slovenskem*. Pleterje: Kartuzija: Stična: Cisterca, 1984.

Faust, Ulrich: Die Klosterlandschaft Kärntens. V: *Schatzhaus Kärntens: Landesausstellung St. Paul 1991, II: Beiträge* (ur. Johannes Grabmayer in Günther Hodl). Klagenfurt/Celovec: Carinthia, 1991, str. 35–41.

⁴¹ Zelko: Žička kartuzija, str. 127–128.

⁴² Rybář: Zgodovinska podoba, str. 150–151.

⁴³ *Kartuzijani in kartuzija Pleterje*, str. 132.

⁴⁴ Benedik: Zgodovinski oris, str. 96.

⁴⁵ O Maconiju prim. zlasti Movrin: Katarina, dominikanec in kartuzijan, str. 341–392.

Grafenauer, Ivan: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Mohorjeva družba, 1973.

Grdina, Igor; Anton Tomaž Linhart: Poskus leksikonskega opisa. V: *Anton Tomaž Linhart: Jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzej radovljiške občine, 2005, str. 547–583.

Gregorič, Jože: *Cistercijani v Stični: Ob 1500-letnici rojstva sv. Benedikta*. Ljubljana/Stična: Cistercijanski samostan, 1980.

Gregorič, Jože: Literarno-kulturna dejavnost cistercijanov na Slovenskem. V: *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani: Redovništvo na Slovenskem*. Pleterje: Kartuzija: Stična: Cisterca, 1984, str. 59–79.

Hervay, Ferenc Levente: Die Geschichte der Zisterzienser in Ungarn. V: *800 Jahre Zisterzienser im pannonischen Raum: Katalog des Burgenländischen Landes-Sonderausstellung 1996* (ur. Jakob Perschy). Eisenstadt: Amt des Burgenländischen Landesregierung, 1996, str. 27–42.

Kalan, Filip: *Anton Tomaž Linhart*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1979.

Kartuzijani in kartuzija Pleterje. Zagreb: b. z., 1938.

Legiša, Lino, in Gspan, Alfonz (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.

Mlinarič, Jože: *Cistercijanska opatija Rein in njena povezanost s slovensko zemljo: (13.–18. stoletje)*. Maribor: ZRI dr. Franca Kovačiča, 2011.

Mlinarič, Jože: Jurij Freyeisen iz Luč, opat cistercijanskega samostana Rein pri Gradcu (1577–1605). V: *Vita artis perennis: Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca = Festschrift Emilijan Cevc* (ur. Alenka Klemenc). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, str. 269–286.

Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina, 2001.

Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.

Mlinarič, Jože: *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1995.

Movrin, David: Katarina, dominikanec in kartuzijan. V: *Zgodovinski časopis* 59 (2005), št. 4, str. 341–392.

Pangerl, Vili: Prva srečanja med Slovenci in benediktinci. V: *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani: Redovništvo na Slovenskem*. Pleterje: Kartuzija: Stična: Cisterca, 1984, str. 33–42.

Patzelt, Hubert: Ponovna ustanovitev stiške opatije. V: *Stična ob jubilejih 1098–1898–1998: Devetstoletnica cistercijanskega reda in stoletnica ponovne naselitve stiške opatije* (ur. Anton Nadrah in France Baraga). Stična: Cistercijanska opatija, 1998, str. 57–97.

Rajšp, Vincenc: Die Reformation bei den Slowenen. V: *Die Reformation in Mitteleuropa: Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber, 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, str. 23–36.

Ravnikar, Tone: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*. Maribor: ZRI dr. Franca Kovačiča, 2010.

Rybář, Miloš: Zgodovinska podoba kartuzije Jurklošter. V: *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani: Redovništvo na Slovenskem*. Pleterje: Kartuzija: Stična: Cisterca, 1984, str. 149–161.

Stiški rokopis: Študije (ur. Mihael Glavan). Ljubljana: Slovenska knjiga, 1992.

Winkler, Gerhard B.: Mönche im »Aufgang Europas«. V: *800 Jahre Zisterzienser im pannonischen Raum: Katalog des Burgenländischen Landes-Sonderausstellung 1996* (ur. Jakob Perschy). Eisenstadt: Amt des Burgenländischen Landesregierung, 1996, str. 13–26.

Zelko, Ivan: Žička kartuzija. V: *Benediktinci, kartuzijani, cistercijani: Redovništvo na Slovenskem*. Pleterje: Kartuzija: Stična: Cisterca, 1984, str. 125–147.

Žnidaršič Golec, Liljana: Redovništvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku. V: *Zgodovinski časopis* 68 (2014), št. 3–4, str. 304–330.

SUMMARY

CISTERCIANS IN THE SLOVENIAN TERRITORY MIRRORED IN THE EVOLUTION OF THE ORDER IN EUROPE AND COMPARED TO CARTHUSIANS

As concerns the relationship between Cistercian order and Slovenian culture, the opinion was often expressed that their influence and activity are comparable to the value Benedictines had for Anglo-Saxons and German lands. If the presence of Benedictines in the territory of present-day Slovenia is insignificant, the position of Cistercians is completely different. Stična abbey was certainly established before the first Cistercian monasteries in Scotland, Portugal, Hungary, Poland, and Scandinavia. Special closeness to the order's country of origin in northern France was not expressed only by the first abbot Vincent, but also monastic architect Michael. Successful integration of the new monastery into European cultural trends of the 12th century is finally illustrated by the activity of scriptorium in Stična. The second Cistercian monastery in Carniola, Kostanjevica, was established from Viktring abbey in 1234. Due to its border position within the territory of its founder duke Bernard Spanheim the fate of the abbey was fundamentally different to the one that befell Stična, despite their geographical closeness. In other respects, monasteries shared numerous characteristics of their evolution. The boom period lasted in both cases until the mid-14th century which brought a pan-European crisis. The 15th century was characterized by Turkish peril that greatly affected the monasteries and led to a repeated change of priorities. On the other hand, Lower Carniolan Cistercian monasteries found themselves at the heart of Reformation in Slovenian lands. At the end of the 16th century, Catholic renewal started, as might be inferred from the functioning of important abbots Lovrenc Zupan in Stična and previously mentioned Jurij from Freyeisen in Rein. Overall, 17th and 18th centuries were an era of renewal of Slovenian Cistercian monasteries. However, even outside of the monasteries' walls, the new period started to rise almost simultaneously, the Age of Enlightenment. Even if monastery church Kostanjevica was abandoned after decrees implemented by Joseph II, Stična abbey was given another opportunity. Slovenian territory played a very important role in the history of the Carthusian order. In Lower Styria Carthusian monasteries arose, the first ones outside of French-Italian area from where the order originated. Žiže, founded in 1160 and Jurklošter, founded soon after 1170 »overtook« the arrival of Carthusians in the land of the Crown of Saint Stephen by a century. The fate of Slovenian charterhouses confirms that their preservation is on average a far more demanding task than the preservation of Cistercian monasteries. Bistra is the only monastery in Slovenian territory to survive the tsunami in the form of Joseph II without any interruption. Anti-contemplative hysteria in numerous European countries that reached France for the second time in the beginning of the 20th century greatly contributed to the renewal of Carthusian life in Pleterje.